

Onmetelijke eenzaamheid

Onmetelijke eenzaamheid

Eenzaamheid als mogelijkheid
tot zelfwording en zinvinding

Ton Jorna & Willem Voois

Eburon Delft
2014

ISBN 978 90 5972 9087

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
tel.: 0152131484
info@eburon.nl
www.eburon.nl

Omslag en typografie: Margriet Agricola, www.tekstencultuur.nl
Afbeelding omslag: Ekaterina Panikanova, *Card's House*, 2008, olie op doek,
www.ekaterinapanikanova.com

© 2014 Ton Jorna en Willem Voois. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor.

© 2014 Ton Jorna en Willem Voois. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Voorwoord 9

Inleiding: het onmetelijke van eenzaamheid 15

I Innerlijke ervaring en zelfonderzoek 21

- Contact en innerlijke ervaring* 21
- Voorbij de grenzen van EBM* 28
- Sociale benadering van eenzaamheid* 32
- Hetzelfde anders zien* 37
- Deelnemende professionaliteit* 39
- Onmetelijk diepe eenzaamheid* 41
- Breukervaring als zinspotentieel* 47

II Zin en ziel 53

- Zingeving* 53
- Eerste en tweede zin* 56
- De tweede zin van Karen Armstrong* 62
- De queeste van het ik* 66
- Uitkomen bij de ziel* 67
- Wetenschap van de ziel* 69

III Ontwikkeling en bestemming 75

- 'Als de ziele luistert' ... naar innerlijke ervaring* 75
- De transformatieve kracht van onmetelijke eenzaamheid: liefde* 80
- Onmetelijke eenzaamheid voor alle leeftijden* 88

IV Maatschappij en wetenschap 95

- Oppositie tussen maatschappij en innerlijke ervaring* 95
- Standaardmodel van de wetenschap* 98
- Menswetenschappen* 100
- Modelmatig omgaan met rouwen* 103
- Oppositie tussen wetenschap en innerlijke ervaring* 108

V Zelfwording en innerlijke omvorming 113

- De mystieke dimensie van het omvormingsproces* 113
- Onmetelijke eenzaamheid en authentiek bestaan* 117
- Omgaan met eenzaamheid in de geestelijke begeleiding* 120

De auteurs 128

Literatuur 130

Voorwoord

Onze beschouwing gaat over hoe ‘onmetelijke eenzaamheid’ beleefd wordt en op een unieke manier kan doorwerken in het bestaan van mensen. In dat licht komt ook aan de orde hoe in reguliere hulpverlening en wetenschap daar—niet—mee wordt omgegaan en hoe deze onmetelijke eenzaamheid past in het eigenlijke domein van geestelijke begeleiding, althans voor zover die spiritueel is ingesteld. Daarbuiten zouden alle professionals die zorg dragen voor mensen eveneens weet moeten hebben van een diepe en aanhoudende eenzaamheid. Wij houden daarom een pleidooi voor een deelnemende professionaliteit waarin de eenzaamheid van de ander *betreden* wordt zodat de hulpverlener een (ziels)verbinding tot stand brengt met wat is en gebeurt. Zo is dit schrijven ook niet gericht op een welomschreven doelgroep, maar bestemd voor iedereen die zich aangesproken voelt of zich wil laten aanspreken.

Met betrekking tot eenzaamheid is de heersende opvatting dat die sociaal van aard is. Ons uitgangspunt is dat deze eenzaamheid existentieel van aard is als het de betrokkene diep raakt en zijn toestand aanhoudend als negatief ervaart. Om daaraan te ontsnappen zullen mensen veelal afleiding zoeken in relaties of activiteiten, en dat wordt ook als vanzelfsprekend aangeraden en gestimuleerd door de (sociale) omgeving en de reguliere hulpverlening. Maar wat als dat allemaal geen zoden aan de dijk zet? Wat als zo iemand bij een hulpverlener komt? Als de heersende opvatting is dat alle eenzaamheid een maatschappelijk probleem is dat met sociale relaties en sociale interventies *bestreden* moet worden, wat doen we dan met zijn persoonlijk levensverhaal, zijn mislukkingen, zijn verlangens? Zouden we iemand in zijn diepe onmetelijke eenzaamheid niet beter kunnen ontmoeten en begeleiden door juist de plek waar die eenzaamheid huishoudt op te zoeken en te kijken wat die diepe eenzaamheid daar te zeggen heeft? Eenzaamheid die diep gaat verwijst immers naar de ik-persoon zelf. Die innerlijke ervaring is het op zich al waard om gezien te worden, maar zou bovendien een wegwijzer kunnen zijn naar een zingevend potentieel als katalysator voor zelfwording, dat wil zeggen voor een innerlijke groei die transpersoonlijk van aard is.

Met deze invalshoek onderscheidt dit boek zich van sociaalwetenschappelijke literatuur over eenzaamheid. Dat wil niet zeggen dat het

daarmee zich als een uitsluitend filosofisch, spiritueel of ander wetenschappelijk vertoog laat indelen. Een dergelijke kwalificatie zou afhangen van wat als feitelijk filosofisch, spiritueel en wetenschappelijk wordt bepaald, terwijl dit boek het onderwerp juist vrij van de bezetting door bepaalde indelingen opnieuw en als nieuw wil beschouwen.

Evenmin zijn wij erop uit de lezer te overtuigen met rationele argumenten, want dat is door incommensurabiliteit of de onvergelykbaarheid van de reguliere wetenschap met een (in) *wetenschap van de ziel* eigenlijk ook niet mogelijk. Hooguit geven we een argument vanuit het domein van onze ervaring. We kunnen dus, zoals Vattimo (1998, p. 35) het zegt ‘niet anders [doen] dan op een andere wijze een appel formuleren, een oproep die tot’ ons komt vanuit een eerstpersoons (ervarings)kennis, met diverse verhalen van individuen die hun onmetelijke eenzaamheid hebben doorleefd en vertellen wat het aan leven teweeg heeft gebracht en hoe zij de eigen weg die zij noodzakelijkerwijs moesten gaan hebben afgelegd en tot waar ze uitgekomen zijn.

Bij elk verhaal moeten we beseffen dat er een gebeuren aan vooraf is gegaan en dat elke uitleg voortvloeit uit het verhaal van wat is en gebeurd is. Zo’n ervaring, die innerlijk diep beleefd wordt, draagt een gebeurteniskarakter, ‘een gewaarworden van het eigen er-zijn’ (Roothaan, 2007, p. 93). Elk vertellen over die existentiële ervaring is een nieuw gebeuren, zoals elke uitleg van dit verhaal van de ervaring ook weer een nieuw gebeuren is. Als we de ervaring trouw zijn, is dus steeds weer deze trits innerlijke ervaring—verhaal—uitleg aan de orde. Zou je enkel naar de gebeurtenis kijken en het verhaal en de uitleg terzijde schuiven, dan doe je geen recht aan de persoon en zijn verhaal. Bij (levens-)zaken die het hart betreffen, als het op leven aankomt, is het daarom essentieel om als auteur of als toehoorder zowel de ervaring als het verhaal daarover en de uitleg bij dat verhaal in samenhang te blijven volgen. Sleutel daartoe is dat het ik als deelnemer, waarnemer en reflector, als mens en medemens, als cliënt, begeleider of wetenschapper, de eenzaamheid betreedt in contact met wat is en gebeurt (Jorna, 2008a).

In onze wereld van de vanzelfsprekende eis van de overzichtelijke beschrijving is de bijdrage van het concept of model vooral één van technische (instrumentele) toepassing geworden. Voor zover het gaat om de techniek van de medische zorg is dit ook vaak passend en deels ook voor psychische zorg, maar niet als het gaat om zorg voor de ziel, om de unieke persoon in zijn of haar levensgang en bestemming. In de geestelijke begeleiding moeten de professionals weet hebben van

concepten en modellen als concepten en modellen, om er vervolgens in een wijsgerige zelfkennis daarvan af te kunnen zien om vanuit juist een weten van het niet-weten steeds weer de vrije onbezette ruimte—de tussenruimte—te kunnen betreden waarin de ander daadwerkelijk onbezwaard als deze ander ontmoet kan worden.

Waar wij in verband met eenzaamheid beducht voor zijn, is de vanzelfsprekende idee dat het na betere conceptualisering ook beter bestreden zou kunnen worden. Dit zou namelijk betekenen dat het betreden van eenzaamheid steeds verder uit het zicht verdwijnt. Een conceptualisatie is op de werkvloer van zowel de wetenschap als van de zorg (en vanwege onze enculturatie ook onvermijdelijk) dwingend naar het leven toe en als zodanig vrijwel altijd beperkend voor een levende onmetelijke verdieping ervan.

Waar wij onze stem verheffen is wanneer mensen niet toekomen aan innerlijke ervaring, en wat daarmee samenhangt, wanneer in plaats daarvan op mensen een concept of behandelplan wordt geprojecteerd dat door toedoen van de professional een eigen leven is gaan leiden. De cliënt in kwestie wordt dan voor gezien gehouden. Ons vermoeden is dat elk mens als een onherleidbaar ik in een onherleidbare werkelijkheid zijn (levens-)gang gaat, en dat dit moeilijk verenigbaar is met een leidend geworden conceptualisering. Het is onze eerstepersoonservaring dat een mens met zijn eigen levenspraktijk nooit is in te passen in een concept of model zonder daartoe op een of andere wijze geforceerd te worden. Wat is en gebeurt in zo duidelijk mogelijke begrippen verwoorden is betekenisvol, ook is het proces van de verwoording betekenisvol: betekenisvol hoeft daarbij bepaald niet altijd ook duidelijk te zijn. Eerder is in de context van ons verhaal het onduidelijke juist betekenisvol, wanneer de geestelijk begeleider openstaat en open blijft staan voor *dit* verhaal en steeds weer ervaring toelaat.

Conceptualisatie gaat vaak gepaard met een kennistoepassende communicatie, die resulteert in een eenduidige, vaststaande uitleg van een levende werkelijkheid, waardoor sprake is van een zodanige reductie van de ander dat die niet wordt gezien en gehoord. Dit is meer een vaststellende observatie en minder een wetenschappelijke gevolgtrekking, dat geldt ook voor: wat de ander niet reduceert is luisteren vanuit de hartservaring, dat wil zeggen met het hart als centrum van de waarneming in de actuele gebeurtenis van het luisteren. De duiding is dan geen kwestie van kennis toepassen of iemand aan de hand van een checklist begripsmatig observeren, maar wel gebruik maken van een mate van duiding die gedreven wordt door hartservaring en beoogt

deze als inzicht organisch aan te wenden gegeven een humuslaag die zich in de persoon gevormd heeft.

Daarom is het ons in deze verhandeling ook niet te doen om een technisch-logische bespreking van conceptuele begrippen *et cetera*. Ons gaat het juist om een bevrijding daarvan, teneinde ruimte te kunnen geven aan levende ervaring. En ook het paradoxale benadrukt de onvermijdelijke tegenstelling die de levende mens blijkbaar ervaart. Als wij aldus het principieel beperkende van het conceptuele willen benadrukken en een appel doen om ook eens af te zien van de zo vanzelfsprekende conceptualisatie, willen wij daarmee recht doen aan de oneindigheid van de levende werkelijkheid die in elk mensenleven aan de orde is en die juist in een diepe eenzaamheid manifest kan worden. Omzichtigheid is dan geboden, wil het ik zijn verhaal kunnen doen en *zelf* tot zijn bevinding en zijn bestemming komen.

Wat wij beogen is (tegen)werk maken—tegen de stroom in—van innerlijke ervaring door juist mee te gaan met de stroom die mensen zelf in hun eenzaamheid ervaren. Anders dan in de doelgroepbenadering die eenzaamheid wil bestrijden en daartoe de oplossing ziet in relaties, zijn wij betrokken op innerlijke ervaring van de enkeling die de eenzaamheid moet ondergaan. De vele biografische voorbeelden in dit boek die daarvan getuigen zijn dan ook niet bedoeld om een model of concept te presenteren, maar juist om het unieke van die ervaring te laten zien.

Wat de voorbeelden ook laten zien is dat bij ontsluiting van innerlijk leven in veel gevallen geestelijke of existentieel te noemen begeleiding van iemand die zelf die weg is gegaan heel welkom kan zijn en vaak zelfs nodig is. Omgaan met existentiële eenzaamheid behoort daarom intrinsiek tot het domein van de geestelijk begeleider.

Geestelijk begeleiding behelst 'zorg voor de ziel' vanuit verworven zelfkennis als 'wetenschap van de ziel'. Als op die manier de begeleider de eenzaamheid van de ander betreedt, wordt diens leven ruimer dan zijn eigen kleine ik. In dat leven komt dan ruimte voor liefde voor de ander en het andere, en zo kan wat in onmetelijke eenzaamheid is doorgemaakt verrijkend zijn voor zowel het eigen leven als de gemeenschap.

Leidraad is dat elk leven een uniek en onafzienbaar gebeuren is dat voorwaarts wordt geleefd. En als in dat gebeuren diepte wordt gezocht of zich roert, wordt het geen uitgestippelde route maar een ongewis avontuur, waarbij een spiritueel gevormde en geschoolde geestelijk

begeleider er is voor de ander, ‘opdat die kan toekomen aan zichzelf en zijn actuele situatie en zo in de ontmoeting kan doormaken wat hij moet doormaken’ (Jorna, 2008a, p. 245).

Dankwoord

We hebben als auteurs met passie aan dit boek gewerkt omdat we het belangrijk vinden dat ook dit verhaal deel uitmaakt van het discours over eenzaamheid, en we willen graag enkele anderen bedanken die ons hebben gescherpt met hun commentaar op eerdere versies.

Een eerste concept van de hand van Ton Jorna—dat te groot was voor een artikel en te klein voor een boekje—is voorgelegd aan Eric Ettema (bekend van zijn onderzoek naar existentiële eenzaamheid) en aan Mariëlle Cuijpers, die werk maakt van levensvragen bij ouderen. Beiden gaven veel stof tot nadenken, en gesprekken hierover van Ton met zielsverwant en geestelijk begeleider Willem Voois hadden als verrassend resultaat dat Willem co-auteur werd van het vervolg.

De eerste versie van het volledige boekmanuscript hebben we voorgelegd aan Carlo Leget, hoogleraar Zorg en Welzijn, die ons na lezing schreef: ‘met veel aandacht en plezier heb ik het manuscript ‘Onmetelijke eenzaamheid’ gelezen en ik herken mij in wat ik als de kernboodschap interpreteer (in mijn eigen woorden): *we leven in een reductionistische cultuur waarin het veel mensen onmogelijk gemaakt wordt een innerlijke ontwikkeling en groei door te maken, en voor zover eenzaamheid daar een vruchtbare rol in kan spelen wordt deze te oppervlakkig verstaan en doet men pogingen deze voorbarig op te lossen.* Deze gedeelde visie maakte het mij gemakkelijk door de tekst heen te gaan en me mee te laten voeren op jullie gedachten’, om vervolgens als ‘kritische tegenlezer’ een aantal kwesties onder onze aandacht te brengen. Daarmee en met de verdere doordenking van die voorlopige tekst is naar ons idee het boek sterker geworden.

Naast genoemde personen danken we Margriet Agricola, die behalve het redigeren van de tekst ook de vormgeving van het omslag en het binnenwerk voor haar rekening heeft genomen.

Sloten (Friesland), Ton Jorna
Saint Gilles (Indre, Frankrijk), Willem Voois
Augustus 2014